

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2020 (Haziran/June)

Prof. Dr. Nazım HASIRCI, İBN TEYMİYYE'NİN MANTIK ELEŞTİRİSİ

Ankara: Araştırma Yayınları, 2016, 2. Basım, 287 sayfa.

Değerlendiren/Reviewed by

Bilal DOĞAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagat Anabilim Dalı

Graduate student, Pamukkale University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Eloquence, Denizli/Turkey

dgn.hfz.bl.1416@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-1177-4568>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Değerlendirmesi/ Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 15/01/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 04/06/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2020

Prof. Dr. Nazım HASIRCI, *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2016, 2. Basım, 287 sayfa.

Koruyucu bir kânun olarak nitelendirilen mantık disiplini kimilerinin elinde baş tacı edilirken kimilerinin elinde ağır eleştirilere mahkûm olmuştur. Bazıları tüm ilimlerin başı ve mukaddimesi olarak görüp farz-ı kifâye hükümünü verirken diğer bazıları bir takım gerekçelerle haram hükmünü giydirmiştir. İslâm âleminde bu ilme bakış açısı ilk dönemlerde olumsuz bir tavır sergilese de Hucetü'l-İslâm lakabını kazanan Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) elinde bu olumsuz tavır yerini terk ederek mantık disiplini artık olmazsa olmaz denebilecek bir makama yükselmiştir. Bu değer öyle bir dereceye varmıştır ki artık mantıktan nasibini almayıp kalem oynatan kişilerin ilmine itibar edilmez olmuştur. Böyle bir algının tabii bir neticesi olarak da mantık artık İslâmî ilimlerin tamamına, Kelâmdan Fıkha, Tefsîrden Hadîse ve Usûlden Nahve kadar hepsine nüfuz etmiştir. İlimlerin içerisine bu kadar yedirilmiş olması sebebiyle de artık o olmadan kitaplar anlaşılmaz hâle gelmiştir.

Mantık disiplini Gazzâlî sayesinde genel kabûle mazhar olmuş olsa da her bir ilim adamını etkisi altına alabilmiş değildi. Bunun en büyük örneğini Takıyyüddîn ibn Teymiyye (ö. 728/1328) teşkil etmektedir. Mantık ilmini tenkit eden kimseleri iki grupta değerlendirmemiz mümkündür. Birinci gruptaki eleştirilenler ilmî bir temele dayanmadan, görüşlerini bilimsel bir zemine oturtmadan adeta âmiyâne bir tarzda eleştirilerini lafa dökenerlerdir. İkinci gruptaki eleştirilenler ise Mantık disiplinine yöneltmiş oldukları tenkitlerini ilmî bir dayanakla destekleyen ve bilimsel bir zemin üzerinde konuyu ele alıp değerlendiren kişilerdir. İkinci gruptan addedilen şahısların sayısı oldukça az olup bu isimlerin başında hiç şüphesiz ibn Teymiyye gelmektedir. Tanıtımını yapmaya çalıştığımız eser de bu âlimin Mantık disiplinine olan eleştirilerini ele almakta, değerlendirmekte, karşılaştırmalar yapmakta ve bunları sistematik bir biçimde okuyucularına sunmaktadır. Bu kitabın tanıtımını yapmamızdaki amaç ise kitabın hak ettiği konuma erişebilmesine yardımcı olmak ve hakkındaki düşüncelerimi ve bendeki etkisini okuyucularla paylaşmaktır.

Kitabımız önsöz, giriş, üç ana bölüm, sonuç, bibliyografya ve dizinden teşekkül etmektedir. Şekil açısından son derece muntazam ve sade bir biçimde düzenlenmiş olup okuyucunun gözlerine de hitap edebilmektedir. Bibliyografyasının zenginliği kitabın değerini, dizini ise aradığımızı kolayca bulmamızı sağlaması açısından kitabın kullanışlı olma durumunu artırmaktadır. Ayrıca kitabın arka kapağında içeriğe dâir bir yazının bulunması da kitap hakkında bir fikir verdiğinden dolayı alıcıları açısından önem arz etmektedir.

Yazarımız kitabının önsöz kısmında ibn Teymiyye'nin ortaya koymuş olduğu fikirlerin sadece o dönemi değil, günümüzün düşünce iklimini de etkilediğinin üzerinde durmakta ve bunun yanı sıra onun hem İslâmî ilimlere

hem de felsefe ve mantığa vâkıf bir âlim olduğunu vurgulamaktadır. İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem İslam dünyasının en sancılı dönemlerinden birisi olması hasebiyle yazarımız onun kurtuluş için bir arayış içine girdiğini ifade etmekte ve bu kurtuluşu da İslâm'ın ilk asırlarına dönmekte bulunduğu dolay o dönemlerde olmayan ilimleri dışlamaya meylettğini söyleyerek kendi tespitlerini dile getirmektedir. Bunun ardından günümüz araştırmacılarına yönelik bir eleştiri sayılabilecek sitemini dillendiriyor ki o da İbn Teymiyye'nin felsefe ve mantık yönünün araştırmalara konu edilmemesidir. Zaten kanaatimizce bu kitabı ayrıcalıklı bir konuma getiren en önemli özelliklerinden birisi de budur. Önsözünü sonlandırırken de kitabının kaynaklarından ve konuyu önce İbn Teymiyye'nin görüşlerini ortaya koyup daha sonrasında diğer görüşlerle mukâyese yaparak ele aldığından bahsetmektedir.

Kitabımızın giriş kısmını uzun tutan yazar İbn Teymiyye'nin mantık eleştirisinin arka planını ve bu disiplini eleştirme nedenlerini anlatmaya çalışmaktadır. Aklın önemine vurgu yaparak yazısına başlayan müellifimiz mantık ilminin iki ana konusu olan tasavvur ve tasdik kavramlarının ne olduğunu net ve anlaşılır bir biçimde izah ederek ve aralarındaki farkı ortaya koyarak devam eder. Bunu takiben mantık teriminin etimolojik incelemesini yaparak tanımına da yer verir. Bunların ardından mantık ilminin kuruluşundan, İslâm dünyasına girişinden, İbn Teymiyye dönemine kadar olan gelişiminden, daha önceki mantık eleştirilerinden ve onun yaşadığı dönemden, hayatından ve fikirlerinden genişçe bahsederek bu konuları irdeler. Mantık ilminin fetih ve tercüme yoluyla İslâm âlemine girdiğini fakat Müslüman âlimlerin bu alana muazzam katkılar sağlayarak telif eserler meydana getirdiklerini özellikle belirtir. Daha sonrasında İbn Teymiyye öncesinde vuku bulan, Yunandaki ve İslâm dünyasındaki eleştirileri zikreder. Müslümanların karşı çıkmasındaki nedenleri mantığın İslâm dünyasına sonradan girmesi, tercüme eden kişilerin Müslüman olmamaları ve sahâbe döneminde kullanılmamış olması şeklinde özetler. Kısaca mantık bilimi kabul etme ve karşı çıkma şeklinde uzun bir değerlendirme sürecinden geçerek günümüze kadar geldiğini vurgular ve İbn Teymiyye'nin temel eleştiri noktalarının mantığın omurgası sayılabilecek tanım ve kıyasa odaklandığını ve ona göre bu ilmin bilgi elde etme metodu olmayacağı iddiasını dile getirir.

Kitabımızın omurgası mesabesindeki üç ana bölümün başlıkları sırasıyla *Kavram ve Tanım Eleştirisi*, *Kıyas ve Beş Sanat Eleştirisi* ve *İbn Teymiyye'ye Göre Akıl Yürütme Metotları* şeklindedir. Birinci bölümde kavram ve tanıma yönelttiği tenkitleri ve İbn Teymiyye'nin tanım kuramı mercek altına alınmaktadır. İkinci bölümde kıyas ve beş sanat eleştirisi genişçe ve ayrıntılarıyla işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise İbn Teymiyye'nin akıl yürütme metotları tetkik edilerek incelenip analogi (temsîl) ile kıyas (talîl/tümdengelim) karşılaştırılması ele alınmaktadır. İbn Teymiyye'nin evvela kavram konusuna yönelik

eleştirilerde bulunmasının nedeni mantık disiplininin iki temel konusu olan tanım ve kıyasın bu kavramlara dayanmasıdır. Mantık eleştirilerini ibn Teymiyye mantıkçıların postulatı dediği dört hususa yoğunlaştırmaktadır. Birincisi *tasavvur ancak tanımla elde edilir*, ikincisi *tasdik ancak kıyasla elde edilir*, üçüncüsü *tanım tasavvurâtın bilgisine götürür ve dördüncüsü kıyas tasdikâtın bilgisine götürür* kabulleridir. Üçüncü bölümde ele alınan, ibn Teymiyye'nin alternatif olarak sunmuş olduğu analogi/temsîl kıyasının mantıkçılarınkinden pek bir farkı olmamakla beraber bu kıyas türünü tümdengelim/talîl kıyasından daha değerli olarak addetmesi ve bunun sonucunda da tümdengelim kıyasını reddetmesi onun asıl muhalif olduğu yönü göstermesi açısından kayda değerdir. Yazarımızın ibn Teymiyye'nin bu konulardaki görüşlerini ele alıp değerlendiren zaman zaman ona eleştiriler yönelttiğini de görmekteyiz. Fakat bu eleştirilerinin ardından ibn Teymiyye'nin her ne kadar Aristoteles mantığını eleştiriyor olsa bile her daim akli kullanma taraftarı olduğunu özellikle vurgulamakta ve bunun üzerinde durmaktadır. Belirtmemiz gereken bir durum da ibn Teymiyye'nin bu alanlarda yapmış olduğu eleştirilerin tamamının kendisine ait olmadığıdır. Zira o kendisinden önceki eleştirilerden de çokça istifade etmiştir.

Yazarımız kitabımızın sonuç kısmını biraz uzun tutarak tespitlerini ve varmış olduğu sonuçları şu şekilde okurlarıyla paylaşmaktadır: ibn Teymiyye'nin mantık bilimini eleştirmesinin asıl sebebi filozofların metafizik hakkındaki yargılarını çürütmektir. Çünkü metafizik hakkındaki hükümleri mantık disiplinine dayanmaktadır. Dolayısıyla onların bu dayanaklarını çürüttüğünde otomatik olarak ona dayanan metafiziklerini de çökertmiş olacaktır. Fakat başta da belirttiğimiz gibi ibn Teymiyye eleştirilerini âmiyâne bir tarzda değil, hem dinî hem de ilmî gerekçelerle bu eleştirilerini onlara yöneltmektedir. Bu eleştirilerinin ardından mantıkla ilgilenmenin bırak farz-ı kifâye olmasını tam bir cehâlet olduğunu iddia etmekten de geri durmamıştır. Mantık disiplini ona göre ne bilgi elde etme aracı olabilir ne de zihni hatadan koruyabilecek bir araç olabilir. Onun ilmî eleştirileri sıradan bir mantık eleştirmeni olmadığını açıkça gözler önüne sermektedir. Hatta onun bazı görüşleri modern dönemdeki birçok bilim adamının görüşleriyle de örtüşmektedir. Yazarımız İbn Teymiyye'nin nominalizmi benimsemesinden ve mantıkçılar tarafından bazı apaçık bilgiler olarak varsayılan bilgilerin göreceli olduğunu iddia etmesinden dolayı ampirist bir tavır sergilediğini belirtmektedir. İbn Teymiyye'nin ileri sürmüş olduğu bazı düşünceleri günümüz bilim dünyasına ışık tutabilecek bir mahiyete sahip olduğu halde bu fikirlerinin yoğun eleştirileri arasında kaybolduğunu gözlemliyor yazarımız. Bunun sebebinin kullanmış olduğu ağır eleştiri diline bağlıyor. Zira ibn Teymiyye hep inkâr ve redd gibi kelimeler kullanarak böyle bir vehim oluşmasına sebep olmuştur. Şayet

ibn Teymiyye eleştirilerini daha sistematik bir şekilde sunmuş olsaydı ve kitaplarına olumsuz isimler verme yerine mantık disiplinine alternatif olabilecek başlıklar veya *yeni* kelimesi gibi sıfatlar getirerek dilinin keskinliğini azaltsaydı bugün çok daha farklı bir şekilde anılıyor olabilirdi. Öte yandan ibn Teymiyye'nin daha sonraki takipçileri de onun sadece eleştirilerini ön plana çıkartmış ve önerilerini geri planda bırakmıştır. Bu durumdan dolayı da ibn Teymiyye gereği gibi anlaşılabilmiş değildir. Tüm bunlar bize ibn Teymiyye'nin daha birçok çalışmaya konu edilmesi gerektiğini de göstermektedir.

Kitabı okurken gözümüze çarpan bazı küçük eksikliklere şu şekilde işaret edebiliriz: 42'nci sayfada "*kavramın sözle ifade edilmesine terim denir*" şeklindeki ifadesi hatalı durmaktadır. Çünkü bu durumda terim bir fiil/eylem olmuş oluyor. Hâlbuki terim, kavramın söze dökülmüş halidir. 31'inci sayfada "*Fakat müellifimizin, filozofların metafizikteki hatalarının kaynağını, benimsedikleri mantığın oluşturduğunu fark etmesi, metafiziği değil mantığı eleştirmesine neden olur.*" şeklindeki ifadesi doğru gözükmemektedir. Bu cümlede *fark etmek* fiili yerine *iddia etmek, düşünmek, zannetmek vb.* fiillerinin kullanılması daha doğru olurdu. Çünkü Türkçede konuşan bir kişi diğer bir kişinin bir şeyi fark ettiğini ancak kendisinin de bu farkın doğruluğunu kabul etmesi halinde söyler. Aksi halde yani konuşan kişi bu farkı kabul etmiyorsa yukarıdaki fiillerden birisini veya bir benzerini kullanır. Yazarımızın ibn Teymiyye ile bu konuda aynı şekilde düşünmediği kitabın genelinden açıkça anlaşılmaktadır. 46'ncı sayfada *ayırım* başlığında "*cins ve türü birbirinden ayıran*" ifadesi hatalı durmaktadır. Çünkü *ayırım* (fasıl) cins ve türü ayırmaz, bilakis bir cinsin altındaki farklı türleri birbirinden ayırır. 48'inci sayfada *ilintisel* kelimesinin Arapça karşılığını parantez içerisinde "*arızı*" şeklinde vermiştir. Bunun *arazî olması* kanaatindeyiz. Çünkü Arapça mantık eserlerine baktığımız zaman (عَرْضِي) şeklinde yazıldığını görmekteyiz. 102'nci sayfada "*sonuç daima öncüllerin zayıfına bağlıdır*" ifadesindeki *zayıf* ifadesinden ne kastedildiği kapalı kalmıştır. Bunun açıklanması okuyucu açısından faydalı olacaktır. 115'inci sayfada "*Maniatü'l-Hulû*" ifadesinin daha doğru transkripsiyonu *Mâni'atü'l-hulüv* şeklindedir. Çünkü *Hulüv* kelimesi *vav* harfini içeren bir kelimedir. 241'inci sayfada "*var olma onu gerektirir ve farz eder.*" ifadesindeki *farz eder* kısmı bir tercüme kusuru olarak gözükmemektedir. Doğru tercümesi *zorunlu kılar vb.* şeklinde olsa gerek. Küçük bir yazım yanlışlığı olarak 262'nci sayfada "*Kanıtlanmanın kesinlik veya olasılıkta sonuçlanmasının*" ifadesi yer alıyor. *Olasılıkta* yerine *olasılıkla* olması daha doğru görünmektedir. Son olarak da dipnotlarda *age* kısaltmasının çok kullanılması kaynağı görme açısından biraz zorluk yaşanmasına sebep olmaktadır. Eserin kısa adının verilmesi durumunda bu zorluk ortadan kalkacaktır.

Özet olarak bu eserde İslâm düşüncesinde önemli bir konuma hâiz olan ibn Teymiyye'nin eleştirileri tetkik edilmiş ve mukâyeseler yapılmıştır. Onun

Aristoteles mantığına karşı olmasıyla beraber aklın kullanılma taraftarı olduğu da vurgulanmıştır. İbn Teymiyye Gerek doğulu gerek batılı kendisinden sonraki birçok mantık eleştirmenine öncülük edip onlara model olmuştur.

Ele aldığımız bu kitap aslında bize ilmî bir eleştirinin nasıl olması gerektiğini anlatıp bir eleştirmenin, tenkitlerini nasıl yapması gerektiği hususuna ışık tutuyor. Kanaatimce bu kitabı bu derece değerli kılan faktör de budur. Diğer bir yönü ise İbn Teymiyye hakkındaki vehimlerin, ön yargıların kırılmasını sağlıyor. Yazarımız değerlendirmelerini sunduğu bu kitapta İbn Teymiyye'nin görüşlerinin çok kıymetli olduğunu ifade eder ama mantıkçıların daha haklı olduğu kanısına varır.

Ciddî bir emek harcanarak son derece iyi bir araştırma ve incelemenin sonucunda ortaya çıkan bu eserin mutlaka okuyucularla buluşması gerektiği kanaatini taşımaktayız. Kendi sahasında önemli bir açığı kapatan bu eserin her bir araştırmacının elinde bulunması ve kütüphanelerinin raflarında mutlaka yer edinmesi gerekir. Temennimiz böyle kıymetli ve ufuk açıcı çalışmaların devamının gelmesi ve kendilerinden yararlanılmasıdır.